

ŽENSKI, ISUVIŠE ŽENSKI

Alma Denić - Grabić

Feministička kritička analiza: politike identiteta, ženska vizura, žensko pismo

Ako je pismo kojim žena piše 'žensko', "isuviše žensko"¹, i zbog toga problematično i upitno u vrijednosnom smislu, što se ne bi očekivalo "od **jednog intelektualca** njenog ranga"²(istakla A.D.G.), onda je to isto pismo postiglo jedan od svojih ciljeva: isprovociran je jedan (muški) čitateljski um, koji prepoznavši Drugo u neliminalnom, fragmentiranom, pušta kandže, u strahu pred najezdom nepoznatog. Upravo to me je nagnalo da krenem u potragu za ženskim književnopovijesnim tragovima, u nastojanju ustanovljavanja vazda nepriznatog i prešutkivanog ženskog pisanja. Roman **Mraz i pepeo** Jasne Šamić anatemisan je od nekih kritičkih diskursa³ kao trivijalan valjda zbog toga što se u njemu prepoznaje/prepoznala obojenost rodnom. Ali to nije problem pisma Jasne Šamić, nego je problem svih onih/kulturološki postavljenih vrijednosti, epski kodiranih, koje čak ni recentni književno-kritički diskurs ne uspijeva prevazići⁴.

¹ Kujović, Asmir, "Tri dnevnika o ljubavi" u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Knji.4, Novija književnost – proza/(priredio) Enes Duraković, Sarajevo, Alef, 1998, str.852.*

² *Ibidem.*

³ U tekstu "Tri dnevnika o ljubavi" Asmir Kujović navodi kako je roman "neopisivo loš, u stilu jeftinih holivudskih priča" (navedeni tekst, str.852.). Samo treba postaviti pitanje ko je inače autor holivudskih priča.

⁴ Ako zanemarimo činjenicu (sic!) da u navedenom zborniku *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – proza* ima samo šest književnica a četrdeset književnika i skoro u istom omjeru književnih kritičarki i kritičara, postavlja se pitanje kriterija izbora, kao i pitanje institucionaliziranja kritičkog mišljenja – ko donosi preskripcije recepcije, šta i kako se nešto može/mora čitati. Nevolja je u tome što studenti i studentice koji proučavaju bosanskohercegovačku književnost prečitavajući tekstove iz navedene hrestomatije usvajaju (a ne, recimo, dekonstruiraju) određena znanja te sa takvim znanjima odlaze u nastavu.

Najčešće prešutkivana, često marginalizirana i potisnuta od strane akademskog kanoniziranog diskursa, uglavnom pogrešno čitana, proza i poezija koju pišu žene, što je pokazala već odavno feministička kritika, ima svoju tradiciju, koja se u korpusu književne tradicije očituje kao potisnuta, ali prisutna podskupina. Proza Jasne Šamić **Mraz i pepeo** je tekst u kojem se žena pojavljuje kao proizvođač smisla i u kojem se iz ženskog iskustva i ženske vizure propituje čitav niz stereotipa kulture: **pitanje identiteta, nacije i domovine, pitanje porodice i uloge žene u njoj, a nadasve položaj žene intelektualke u društvenom totalitarnom sistemu**. Žena u totalitarnoj mašineriji biva progutana, ništa manje, niti više, negoli muškarac, ali problem je u činjenici da je ona istovremeno i Drugo muškarca kao predstavnika dominantnog, logocentričnog diskursa, te žena u kulturološkom smislu funkcionira kao dvostruka drugost.

Mraz i pepeo, čitan u kontekstu postmodernističke teorije i feminističke kritike dekonstruira tradicionalne kulturološke predstave sa jednim ironijskim tonom, istovremeno odbacujući linearnu temporalnost, u ime novog poimanja identiteta i procesa subjektivacije⁵ i insistirajući na nesvodivim razlikama i različitostima.

Roman je komponiran u formi dnevnika muškarca i žene, pri čemu ženski dnevnik, pisan u prvom licu, čini najveći dio romana, a granice dnevnika, u skladu sa postmodernističkim zahtjevom za dokidanjem i rušenjem svih čvrstih granica, prelaze i osipaju se esejističkim ekskursima, ispovijestima i psihoanalitičkim iskazima. Da je u tekstu **Mraz i pepeo** riječ o ženskoj prozi i "ženskom pismu" (bez obzira na sve diskusije i problematiku šta je to "žensko pismo" i šta znači pisati kao žena sa problematičnim definiranjem kategorije ženstvenosti/ženskosti/žene) pokazuje i erotizacija govora, fragmentiranost, nesumnjiva perspektiva drugog i manjine, pri čemu narativni identitet privija žena subverzijom patrijarhalne epske matrice. Roman propituje predstavu o dominantnom sistemu vrijednosti i istina, ali ženskim glasom i iz ženskog iskustva. Tako se on može čitati i kao slika društvenog i političkog prevrata i raspada jednog poretka vrijednosti, kao "hronika

⁵ Nirman Moranjak-Bamburać, "Tematizacija feminističke kritike u bosanskim uslovima", www.ifbosna.org.ba/bosanski/dokumenti/rodna/94nova/, str. 1.

⁶ Enver Kazaz, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Knj. 4. Novija književnost – proza / (priređio) Enes Duraković. – Sarajevo: Alef, 1998, 854.str.*

rasula komunističke ideologije na prostoru jugoslovenske zajednice”⁶, međutim doživljaj stvarnosti je bitno drugačiji od uobičajenog muškog doživljaja zbilje. U stvari, ako bi se moglo govoriti o hronici, u slučaju ove proze, riječ je o **hronici strategija političkog, društvenog i porodičnog nasilja nad ženom**. Junakinja *Višnja*, autorica ženskog dnevnika, iznosi pripovijest o propasti jednoga sistema, a čija je žrtva i sama. To je priča o besmislenim nacionalističkim sukobima, čiji su scenaristi muškarci koji se bore za “svoju stvar”:

“Pjesnik Slavoljub Milutinov Hadžirogo iz Beograda, porijeklom iz Bosne, umiješa se u naš razgovor. Uzvikuje kao lud:

- Ja sam Srbin, ja sam Srbin!

- Šta ti to znači? Pitam. Da nisi i ti impotentan, kao i svi nacionalisti?

- Žene su inače bez nacionalnosti, i to je poznato, uzvraća on.” (str.131.)

Žena koja je izvan “muške Nacije” postaje autsajder, zato što se ne uklapa u projekat totalitarnog etničkog nacionalizma, koji ženu vidi samo kao mitsku boginju najdublje “esencije” za nacionalno čuvanje/održavanje života/rađanja. (Papić, Ž.) Ona, koja odbija tradicionalno pozicioniranje i odbija biti spasiteljica nacije, postaje izgnanica iz vlastite domovine/svijeta /naroda.

Suočena sa raznovrsnim strategijama isključivanja, proces konstrukcije svog identiteta junakinja započinje u procjepu, između dvije tačke “u prostoru bez granica ili ograda”⁷: *“To je moj nacionalni identitet: Sarajevo i Pariz.”* (str.175.), pri čemu autorica odričući unifikaciju perspektive i nacionalnu isključivost, parodira stereotipe o domovini i narodu, duboko ukorijenjene u patrijarhalni model moći, i poziva se na mjesto Drugog/e, “odbijajući patriotski glas jednoobraznosti”⁸:

⁷ Žil Delez/Feliks Gatari, *Rasprava o nomadologiji*, www.zenskestudie.edu.yu/srpski/zenskestudie/index.html

⁸ *Nirman Moranjak-Bamburać, navedeni tekst, str.5.*

“- Draga gospođo, da vi ne pripadate mom narodu na koji tako pljujete, ja ne bih ni časa s vama gubio vrijeme, - kaže Dalić.

- Kojem narodu? Ja nemam naroda.

- Čuj ovo! – uzvikuje ironično, ali i dosta iznenaženo gospodin Dalić.

- Moj narod su samo ljudi koje volim, ili sam voljela, bilo mrtvi, bilo živi, bilo oni koje sam poznavala, ili nisam nikad lično srela. Kao, recimo, neki pisci koje volim. (...) Pokvareni ljudi nisu moj narod!” (str.169.)

U **Rečniku osnovnih feminističkih pojmova** grupe autorica kaže se da je dnevnik “privatni zapis o dnevnom toku života”⁹, koji feminističke kritičarke smatraju “suštinskim dokumentima, ponekad jedinim postojećim ostacima prošlih vremena sa autentičnim postojećim glasovima naših pretkinja”¹⁰, koje nastoje izvući na vidjelo prešutanu povijest Drugoga/Druge. Krista Wolf kaže da ženske “uspomene” *osvjetljavaju pauze između opisa bitaka*. Na takav način dnevničkom formom je moguće premostiti generacijske jazove i stvoriti “intelektualne i emotivne veze između žena koje su živele u različitim vremenima”.¹¹

Dnevničke zapise o vlastitim iskustvima i doživljajima, junakinja ne bilježi hronološki, već onako kako ih se prisjeća, te tako je i inkorporiranje očevog dnevnika koji svjedoči o jednom vremenu, kataklizmi drugog svjetskog rata, mjesto sa kojeg će autorica krenuti sa obračunavanjem i pobunom protiv Očeve/Muške konstrukcije historije. Tako jedan od likova iz romana (Alisa – nije slučajno ženski lik?!) kaže da se historija piše tako da “*ne moraš lagati, samo neke stvari možeš da prečutiš*”(str.27.), pri čemu se osvješćuje činjenica da “*Kod nas građu za izučavanje istorije, nalaze u predanjima i legendama. I u epskim pjesmama*” (69.str).

⁹ *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova, Grupa autorica, IP Žarko Albulj, Beograd, 31.str.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem, 32.str.*

Izmješanost i isprepletenost prizora djetinjstva i mladosti junakinje, kada se prisjeća despotskog lika oca, s očevim dnevnikom, i naposljetku prizor očevog tijela na bolesničkoj postelji, stvaraju jedan specifičan mozaik koji postaje materijal za samointerpretaciju i samosaznavanje ženskog subjekta u procesu. Stoga i nije čudno da na jednom mjestu autorica veli da treba ne samo govoriti nego i histerisati, ispustiti "krik, zaustavljen silom, mukli krik u grlu" (160.str.):

"U staroj Kini, pripovijeda filozof, žene bi se, kad bi ih obuzeo bijes ili pretjerana tuga, penjale na platforme, "estrade" podignute na ulicama, specijalno za te svrhe, i davale slobodno maha svojoj ljutnji i svom lamentu. Taj običaj, taj oblik ispovijesti bi trebalo ponovo oživjeti." (str.160.)

Tim "muklm krikom" žena krši pravila kanona utemeljenog na zakonu/znaku Oca kao pater familijasa, nosioca falocentričnog sistema, koji produkuje jedan kulturni milje i u njemu ima neograničenu moć. Prizori nasilja i silovanja žene, kazani iz ženskog iskustva i ženske vizure su posebno bitni za ovu analizu upravo zbog toga što je "ta vizura bila stoljećima lišena legitimiteta u povijesti književnosti"¹².

U literaturi se uglavnom scene silovanja uvode kao motivi, zanemareni i sporedni, što postaje pravo mjesto da se raskrinka i protumači čitava priča o položaju žene i posljedicama nasilja.

U romanu **Mraz i pepeo** žena je, za razliku od tradicionalnih reprezentacija "naglašene ženstvenosti", tihe patnice, "vrle mlade ljepotice", prikazana realistično i okrutno. Odustajući od konstruiranja ženskog lika sa naglašenom ženstvenosti, autorica se ne libi da ironizira čitavu predstavu žene (i ženstvenosti), obučene u "svilu i kadifu":

"Došla sam u jednoj od mojih zakrpanih bundi i hoću da se ugušim. Gospoda Dalić su sigurno protiv nošenja bundi, jer vole životinje i moja "luksuzna" odjeća

¹²

"Lukić, Jasmina. "Tijelo i tekst u feminističkoj vizuri", u: Treća, časopis Centra za ženske studije, broj 1-2, 2001, str.247.

djeluje vulgarno spram gospođine jednostavne suknje i bluze sa bubi-kragnicom, i jednostavnim mantilom. Na sebi nema nikakvog nakita, dok sam se ja nakinđurila: stavila na sebe sve zlato što imam, iz straha da mi neko, u mom odsustvu, ne obje stan u Parizu". (str.172.)

U ovoj analizi pozabavit ću se trima prizorima iz proze: silovanje glavne junakinje i posljedice istoga i svjedočenje *Hadžere Bijedić*, iz drugog svjetskog rata, o nasilju nad ženama i djecom.

"Država je muška u feminističkom smislu. Zakon vidi žene i prema njima se odnosi onako kako ih vide i prema njima se odnose muškarci. Liberalna država prisilno i autoritativno gradi društveni poredak u korist muškarca kao roda, kroz svoje ozakonjujuće norme, odnos prema društvu i osnovnu politiku"¹³. Ako je zakon muški, patrijarhalan, onda je silovanje kao kulturološka i društvena pojava institucionaliziran zakonom i praksom, budući da je silovanje simboličan izraz muške nadmoći i hijerarizovanih društvenih odnosa, te "u tom svetlu silovanje postaje čin tipičan za našu civilizaciju"¹⁴. U tom zločinačkom činu svi se pozabave samo krivicom – da li je, i čija je tu krivica (te možda je žena i izazvala), nakon čega slijedi sažaljenje, a manje bitna, ili potpuno zanemarena, postane sama žrtva, žena, kao i posljedice koje je ostavilo samo nasilje:

"Ne znam šta sve žene podrazumijevaju pod silovanjem, ali je ovo, u svakom slučaju, bio atak na moju želju. Osjećala sam se praznom. Pomislila sam da postoji više vrsta silovanja." (88.str.)

Atak na želju je atak na pravo žene na želju, koja se neizbježno povezuje s prisustvom muškarca, te se i ženska seksualnost definira u odnosu na njega. Silovanje junakinja romana doživljava i kao atak na vlastito tijelo i žudnju koje je

¹³ MacKinnon, Catherine, U "Rod i nacija:tradicija i tranzicija", Kumari Valsala, Treća, časopis Centra za ženske studije, broj 1-2, 2003, str.197.

¹⁴ Rečnik osnovnih feminističkih pojmova, Grupa autorica, Beograd, 1999, str.146.

¹⁵ Kowalczyk, Izabela. "Pregovaranje oko ženskog identiteta u Poljskoj", u: Treća, časopis Centra za ženske studije, broj 1, Zagreb, 2002, str.158.

¹⁶ *Ibidem*, str.152.

sada razjedala spolna bolest koju je dobila od siledžije. Promjene koje nastaju u ženi nakon silovanja, nisu samo stvar emocionalnih preobražaja, nije samo silovanje duše, nego je to stvarno nasilje nad tijelom, (jer se "identitet (se) piše pomoću tijela"¹⁵). Prikazivanjem promjena koje se dešavaju na tijelu autorica dekonstruira binarne opreke tijelo-razum, tijelo-duša, "ukazujući na integritetnost tih dviju sfera"¹⁶:

"Ubjeđena sam bila u tom času da su najgora bolest i smrt manje strašne od tih odvratnih i skoro nevidljivih bića, koja su se već osjećala kao starosjedioci u simbolu mojih ženskih čari." (91.str.)

"Gadni insekti" koji sisaju njezinu krv personificiraju nadmoćnog muškarca čiji se seksizam skriva ispod krinke erotičnosti i seksualne želje: *"Neprestano sam ponavljala jedno isto "neću", a on jedno isto "samo malo". Nogama sam odgurivala njegove ruke koje su tražile moje donje rublje, i ponavljala, na francuskom, da "zaista neću", dok je on odgovarao, takođe na francuskom, da "mi ništa neće" i da "se ne bojim", da "će biti nježan", i da "će mi biti lijepo." (87.str.)*

Stoga je posebno upečatljiva scena u kojoj se prikazuje oboljelo tijelo koje treba da izazove zgražanje i paničan strah, okupirano tijelo na kojem ostaju znakovi:

"Vrativši se iz šetnje po parku sa divovskim palmama, u hotelskoj sobi sam primjetila da su mi gačice sasvim krvave. (...) Bukvalno više nisam mogla ništa da radim, sva usresređena na svoje donje rublje i intimne organe. (...) Spustila sam glavu što sam mogla niže, i imala šta da vidim. Srce moje ženskosti, sa kojom sam se tad suočila po prvi put tako direktno, vrvilo je od desetina, hiljada, činilo mi se miliona krvopija koje su iz daljine naličile na mladeže... Oklijevala sam koji čas, a onda naglo zabrazdala brijačem po "Venerinom brijegu" iz kog je šiknula krv. Gulila sam kožu do iznemoglosti, čini mi se, ne vjerujući da ću ikad uspjeti da istrijebim gamad." (str. 90-91.)

Krvopije koje podsjećaju na mladeže, kao izrasline na tijelu koje izazivaju gađenje, te istovremeno fascinaciju zbog nemogućnosti savladavanja su ono što Kristeva naziva zazornim, jer je svaki zločin "zato što upozorava na slabost zakona, zazoran"¹⁷. Na takav način se dekonstruira podjela na unutarnje i vanjsko i uspostavlja se granično područje, tako da "ono što je na tijelu izvana, kao što su glave, prsa i lica postaje ništavno samom činjenicom potapanja u materiji koja podsjeća na kancerogeno tkivo. Tumori koji se nalaze unutar tijela obično su nevidljivi, dok su ovdje nešto što organizira formu, dajući joj konačan oblik"¹⁸. Žensko tijelo, koje se povezuje sa ljepotom oblika, sad šokira svojom grotesknošću, ali se istovremeno to oboljelo tijelo ne odbacuje, nego se prihvata borba s okrutnom bolesti.

Na površini okupiranog ženskog tijela, prelama se i upisuje politika moći, tijelo postaje, kako Foucault kaže "poprište biomoći", a žena je "začarana palača" koju valja osvojiti i prinuditi "na ljubav", a "onaj ko uđe u palaču postaje agresivan, dominantan, pohlepan za bogatstvom i moći. Začarani posjetitelj palače prolazi kroz začaran krug težnje za više moći i ostvarivanje te moći, primjenjujući beskrupulozne metode očuvanja moći"¹⁹.

Slike silovanja i nasilja nad ženama i djecom u književnosti su zamaskirane ili zataškivane, ili se o njima šuti. Stoga progovaranje o ovom činu i prizivanje prošlih događaja, prešutanih priča iz iskustva žene, možda znači pokušaj oslobađanja od nametnutog osjećaja krivice.

U priču o raspadu jedne ideologije, komunističkog sistema, i formiranja genocidne ideologije u stvaranju programa etnički čistih zona u romanu se ucjepljuje svjedočanstvo o silovanju i ubijanju žena, djece, citira se "Svjedočenje Hadžere Bijedić, bačene u jamu čavkarica, septembra 1941.", koje postaje slijepa mrlja čitavog teksta. Dok se muškarci bore za "svoju stvar", konstruiranjem nacionalnih identiteta povratkom u prošlost i obnavljanjem "kolektivnih trauma", svjedočenje Hadžere otkriva pogubne učinke rata i nacionalističkog oživljavanja

¹⁸ Kowalczyk, Izabela. "Pregovaranje oko ženskog identiteta u Poljskoj". u: Treća, 2002, str.152.

¹⁹ Valsala Kumari, "Rod i nacija:tradicija i tranzicija". U: Treća, časopis Centra za ženske studije, broj 1-2, Zagreb, 2003, str.206.

patrijarhalne tradicije oličene u novom/starom srpskom patrijarhatu:

“Nas žene je bilo strah...Bilo nas je šest žena, nekoliko djece i staraca, i dvatri mladića. Uхватili su ih kako bježe. četnika je bilo oko stotinu. Dugo smo išli. Tjerali su nas da pjevamo srpske pjesme...Našli su odgovarajuću jamu, udaljenu pedeset metara od nas. Odvodili su po pet osoba, vraćajući se bez njih nakon desetak minuta. Došao je red na mene. Odveli su me sa dvoje male djece, sa jednim starcem i jednom ženom. čim sam se približila provaliji, shvatila sam šta me čeka i od straha se onesvjestila. Probudila sam se u jami. Tijela mrtve djece ležala su po meni. Bili su lagani pa me nisu ubili.(...)Odjednom sam začula nečiji plač. Jedna žena je vikala upomoć. Bila je trudna. Bacila sam joj komad hljeba koji sam stavila u džep prije nego što sam izašla iz kuće. Nije ga mogla uhvatiti. Umrla je nekoliko sati poslije toga.” (str.138-139)

Nasilje nad ženama (i Drugima) koje se nalaze *izvan* jednog poretka, kolektivnog identiteta, a pri tom označene kao “strojevi za rađanje” (Papić) Druge nacije, zazornih neprijatelja, postaju prava meta za destrukciju, a njihova tijela prostor reprezentacije politike moći²⁰ (jer silovane žene, koje su preživjele, rađale su “njihovu” djecu) koja je sprovodila/sprovodi “nasilje nad svim tijelima koja “nisu naša”, nad tijelima eliminiranih Drugih”²¹.

Ovakve scene se otimaju viđenju romana kao hronike raspada jednog sistema, jer se roman otkriva kao kritički prostor za sve one epopeje i hronike o ratovima u kojima žena i njezino tijelo postaju dvostruka drugost, odbačena od svog naroda kao “nereprezentativni Drugi”, postajući istovremeno “reprezentativni Drugi kao cilj nasilja nad neprijateljskom nacijom”²².

Česta u bosanskohercegovačkoj književnosti, granična figura stranca/strankinje, sinonim drugosti kao “zazorno”, nečisto, hibridno, kod Šamićeve se suprotstavlja kolektivnom identitetu kao fantazmu koji zahtijeva brisanje

²⁰ Žrana Papić kaže da je “nasilje protiv hrvatskih i bošnjačkih žena stvar (je) ratničkog “prestiza” i “pozitivnog” samopotvrđivanja”. – Papić, Žarana, navedeni tekst, Treća, broj 1-2, 2001, str.40.

²¹ Papić, Žarana. Treća, 2001, str.40.

²² Ibidem, str.41.

razlika retorikom naše-tuđe-strano:

“Potraga za nacionalnim identitetom! Sjećam se Orwelovih riječi: “Nastojati da se klasifikuju ljudska bića poput insekata!” Kod nas nije ništa gore nego biti stranac. Ni pet vijekova života nije dosta da bi neko postao Bosanac. I ne vidim po čemu je otmjenije biti plačljivi i neotesani Sloven, nego virilni i neotesani Turčin. Što se mene tiče, ja sam zaint, stranog porijekla, persijskog, sa očeve strane. Sa majčine, pripadam lokalnoj aristokraciji, propalim bogatašima” .(str.28)

Povijest kolektivnog/nacionalnog identiteta je povijest borbe za (nad)moć nad drugim, pri čemu “nacija i nije ništa drugo nego spolna razlika sa već ugrađenom hijerarhijom, tj., sa već ugrađenim patrijarhalnim principom”²³, a žena biva nadjačana i nadglasana zajednicom koja joj nudi ili uklapanje/utapanje u utopijski univerzalizam, ili uklanjanje sa javne scene. U takvom nacionalnom “zajedničarenju” (R. Iveković) žene su samo tijela nacije, jer bratskom logikom postoje, naravno, samo članovi, a nikako članice nacije. Junakinja romana **Mraz i pepeo** prelazi granice “svoga” naroda/identiteta kada počinje govoriti u vlastito ime, subvertirajući na takav način nacionalni/jedan/stabilni identitet politikom identiteta²⁴, odnosno pozivanjem na mnoštvenost identiteta i perspektiva u iznalaženju i oslobađanju mjesta za sve mukle glasove, marginalizirane grupacije koje ne pristaju na “čistu lozu”.

Stoga pogrešno bi bilo kazati da se u romanu favorizira idealiziranje nomadizma ili “iskorjenjivanje”, jer boravak u “emigraciji”, priča o Parizu otkriva također sliku strankinje (*“Ostati znači pakao, otići takođe. U svakom slučaju sam izgnanik.”/str.14./*), majke sa dvogodišnjim djetetom suočene sa praktičnim

²³ Rada Iveković, Politike feminizma, www.zenskestudije.edu.yu/srpski/zenskestudije/index.html

²⁴ Slijedeći Bahtinov pojam višeglasnog iskaza, čini se da možemo govoriti o višeglasnom identitetu kao naponskom polju koji presijecaju različiti fluksevi centripetalnih i centrifugalnih sila tako da pojedinca/pojedinac može imati i nacionalni, i rodni, i spolni, i religijski, i etnički identitet istovremeno. Politika identiteta – razabiranje/razlikovanje spolnog, etičkog, rasnog i td. identiteta – odnosi se na političko zalaganje za legitimiranje i priznavanje različitosti, priznavanje minornih grupacija u smislu sticanja (većih) prava i glasa, budući da je svaki identitet uvijek fikcija, promjenljiva povijesna konstrukcija, i nužno uslovljena raznim kulturnim, društvenim, ideološkim, povijesnim činiocima.

egzistencijalnim neprilikama u iznalaženju načina da dođe do dozvole za boravak, pronade zaposlenje i sl., ali i orijentalnog Drugog, egzotične Turkinje:

“Pa zar ste vi Turkinja? – pita gospodin bivši ministar. – Nikad se ne bi reklo!

(Na ovakve uzvike iznenađenja navikla sam, i u Jugoslaviji i u Francuskoj, kad ljudi saznaju za moje “muslimansko porijeklo”: Uopšte ne ličite na nekog takvog! – kažu mi, ne precizirajući kako bi trebalo da izgleda “neko takav.” (str.66.).

Tragajući za vlastitim prostorom identiteta, roman, u stvari, ne pristaje na mogućnost fiksiranja, cementiranja (nego na fikcionaliziranje) identiteta kao što se i navodi na početku: “Nikad neću poželjeti da zamijenim slobodu izgnanstva za gnusnu parodiju domovine”, isto kao što junakinja romana izražava nepristajanje na isključivanje u društvenom i političkom smislu u traženju svoga prostora bez iscrtavanja jasne kartografije u sasvim ljudskom pokušaju da se preuzme kontrola nad vlastitim životom.